

ставин не дала змогу налагодити чітку урядову роботу. Зрив переговорів з Антантою та загострення соціального напруження всередині країни призвели до його демісії.

9 квітня 1919 р. було затверджено склад нового кабінету міністрів на чолі з Б.Мартосом, основою якого стали УСДРП і УПСР. 12 квітня уряд оприлюднив свою Декларацію. У документі наголошувалося на соціалістичному характері уряду й підкреслювалося, що у внутрішній політиці він буде прагнути до запровадження «трудового принципу»²².

Формування соціалістичного уряду викликало незадоволення правих сил, які зробили спробу через військовий переворот змінити політичний курс УНР. Заколот розпочався 29 квітня 1919 р., на чолі став командувач Південно-Західного фронту В.Оскілко. У літературі відзначається причетність до заколоту керівництва УНРП²³. Але спроба перевороту не вдалася.

До кабінету Б.Мартоса УНРП поставилася негативною і стала частиною опозиційного блоку так званих правих політичних сил, до якого також входили соціалісти-самостійники, соціалісти-федералісти, хлібороби-демократи та галицький політичний провід. Основні відмінності між правою опозицією та соціалістичним кабінетом полягали в різному розумінні соціально-політичних засад державотворення. Праві партії не визнавали «трудова принцип» формування влади, вважаючи його проявом більшовизму, і пропонували відмовитися від нього та перейти на парламентські принципи західного зразка. На їхню думку, це дозволило б утворити єдиний фронт демократичних сил України для розбудови державності. Названі партії були переконані в тому, що така трансформація урядової політики УНР сприяла б визнанню її з боку великих країн Заходу. Це зумовило підтримку цими партіями заходів членів комісії Трудового Конгресу щодо відновлення їхньої роботи.

УНРП стала членом опозиційного органу – Українського Національно-Державного Союзу, який утворився 15 липня 1919 р. До його складу ввійшли УПСФ, УПСС, УНП, ССП. УНДС виступав за скликання парламенту і вимагав від Директорії відмови від «трудова принцип». Партії-члени союзу розгорнули кампанію за усунення соціалістичного уряду від влади і скликання нового кабінету з залученням до його роботи «всіх здорових сил». Саме під тиском критики цього органу УСДРП поступово схилилася до ідеї парламентаризму.

Восени 1919 р. УНРП підтримувала всі заходи уряду І.Мазепи щодо скликання передпарламенту, її представники брали участь у Державній нараді 25 жовтня 1919 р. Коли війська Директорії змушені були залишити територію України у листопаді 1919 р., члени партії також емігрували. У

березні 1920 р. УНРП стала членом новоствореного у Відні УНДС, який проголошувався наступником попереднього. Але згодом діяльність партії фактично припинилася.

Підсумовуючи, варто зазначити, що УНРП займала центристські позиції і за своїми поглядами найближче стояла до УПСФ. Ця близькість позицій зумовила те, що обидві партії часто виступали зі спільними заявами. Однак, на противагу від УПСФ, народні республіканці не користувалися таким впливом. Це була нечисельна партія, переважно інтелігентська. Після поразки Української революції, в еміграції вона не проявила себе.

¹ Нова Рада (Київ). – 1919. – 11 січня.

² Вістник УНР (Вінниця). – 1919. – 15 лютого.

³ Нова Рада (Київ). – 1919. – 26 січня.

⁴ Вістник УНР (Вінниця). – 1919. – 15 лютого.

⁵ Програм Української Народньої Республіканської Партії. – К., 1919. – С. 3.

⁶ Там само.

⁷ Там само. – С. 7-8.

⁸ Там само. – С. 9.

⁹ Там само. – С. 10.

¹⁰ Там само. – С. 11-12.

¹¹ Там само. – С. 12-15.

¹² Вістник УНР (Вінниця). – 1919. – 15 лютого.

¹³ Нова Рада (Київ). – 1919. – 11 січня.

¹⁴ Там само. – 26 січня.

¹⁵ Там само. – 11 січня.

¹⁶ Там само. – 26 січня.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Робітничка газета (Вінниця). – 1919. – 21 лютого.

²⁰ Там само. – 1 березня.

²¹ Робітничка газета (Вінниця). – 1919. – 1 березня.

²² Робітничка газета (Рівно). – 1919. – 15 квітня.

²³ Енциклопедія українознавства. – Львів : Молоде життя, 2000. – Т. 9. – С. 3370.

УДК 378.096(438):94«193»

© Ілона Мищенко
(Хмельницький)

РЕПРЕСОВАНІ ПЕДАГОГИ ПОЛЬСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ

У статті розглянуто питання репресій щодо керівництва та професорів Польського педагогічного інституту в 30-х рр. ХХ ст. – С. В. Сохацького, Ф. Б. Якубовського, М. О. Драй-Хмари, К. Ф. Штепи.

Ключові слова: освіта, Польський педагогічний інститут, репресії, терор, Штепа, Якубовський, Сохацький, Драй-Хмара.

И. Мищенко

Репрессированные педагоги

Польского педагогического института

В статье рассмотрен вопрос репрессий руководства и профессоров Польского педагогического института в 30-х гг. XX в. – С. Сохацкого, Ф. Якубовского, Н. Драй-Хмары, К. Штепы.

Ключевые слова: образование, Польский педагогический институт, репрессии, террор, К. Штепа, Ф. Якубовский, С. Сохацкий, Н. Драй-Хмара.

I. Mishchenko

Repressed Teachers of Polish

Pedagogical Institute

The question of repression of the leaderships and professors of Polish Pedagogical Institute in the 1930s is considered in this article. Among them: S.V. Sokhatskii, F.B. Yakubowski, N.A. Drai-Khmara, K.F. Shtepa.

Keywords: education, Polish Pedagogical Institute, persecution, terror, K.Shtepa, F.Yakubowski, S.Sokhatskii, M.Drai-Khmara.

Становлення високоцивілізованої держави на сучасному етапі зумовлює необхідність удосконалення освітньої сфери в Україні, яка б повністю задовольняла суспільні процеси, відповідала потребам титульної нації і всіх національних меншин. Зважаючи на це, зростає потреба в осмисленні досвіду розвитку освіти, зокрема національних меншин на різних етапах історичного минулого, у тому числі в 20 – 30-х рр. XX ст. Водночас підвищений інтерес викликає проблема функціонування польської національної освіти під час сталінських репресій.

Варто наголосити, що у вітчизняній історичній літературі знайшли відтворення чимало питань освітньо-культурного розвитку України періодів коренізації та розгортання репресій проти української інтелігенції. Важливі теоретичні узагальнення і висновки про цей період дізнаємось із узагальнюючих досліджень Т. Єременко¹, О. Калакури², В. Нікольського³, О. Рафальського⁴, Б. Чирка⁵, Л. Якубової⁶, які дозволяють глибше з'ясувати зміст і особливості культурно-освітньої політики більшовицької влади. У цьому контексті неабиякий інтерес представляють наукові праці І. Балуби⁷, О. Геровської⁸, Т. Єременко⁹, І. Іваненко¹⁰ та інших. Заслужують на особливу увагу документальні збірники, в яких вміщені документи досліджуваного періоду¹¹. Підвищений науковий інтерес викликають і дисертаційні дослідження О. Бистрицької¹², І. Ващенко¹³, О. Войналовича¹⁴, О. Жуковського¹⁵, М. Марчук¹⁶, Л. Місінкевича¹⁷, С. Очеретко¹⁸. Певну інформацію про формування й функціонування освітнього та етнокультурного простору містять розвідки Л. Вой-

налович¹⁹, О. Реги²⁰, В. Фесенко²¹, розміщені в електронних ресурсах. Однак системного розкриття в науковій літературі обрана нами тема поки що не знайшла.

З огляду на це метою статті є аналіз репресій, яких зазнали керівники і науково-педагогічні працівники Київського польського педагогічного інституту в 30-х рр. XX ст.

Передусім підкреслимо, що жертв масового терору комуністичного режиму в Україні була велика кількість, серед них винищена інтелектуальна еліта – викладачі на науковці. В Україні протягом першої половини 30-х рр. XX ст. діяли польські загальноосвітні школи, середні та вищі навчальні заклади. В Києві діяв педагогічний технікум, Педагогічний інститут, Інститут польської пролетарської культури при ВУАН. Культурно-освітні заклади польської нацменшини існували в Кам'янці, Житомирі, Вінниці, Бердичеві. А основна мережа шкіл розміщувалась у Мархлевському національному районі²².

Серед викладачів Польського інституту в Києві були професори різних національностей – українці, росіяни, євреї, етнічні поляки, які зазнали репресій. Такі, як Соломон Соломонович Балясний (завідувач кафедри хімії), Михайло Соломонович Френкін (декан факультету профосвіти), Воломир Тарасович Мулько (заступник директора), директори – Стефан Вацлович Сохацький і Юрій Дмитрович Бодняк (справжнє ім'я – Грабовський Антон Юліанович); професори – Фелікс Болеславович Якубовський, Костянтин Феодосійович Штепа, Михайло Опанасович Драй-Хмара, Євгеній Несторович Єгоров та інші.

Політичні переслідування слухачів і викладачів Польського педінституту розпочалися після завершення справи СВУ та «викриття» УНЦ. Викладачів звільняли з інституту за досить сумнівних причин. Так, Л. Ц. Войнаровський був звільнений з інституту за те, що він мав зв'язок з братом, що служив в Червоній армії та втік до Польщі. Цей факт переконував чекістів в існуванні «Польської організації військової».

Упродовж 1933-1934 рр. нищівного удару зазнала українська інтелектуальна еліта та національні меншини. Майже одночасно з українськими національними педагогічними закладами репресії почалися в Польському педінституті в Києві.

15 серпня 1933 р. в Самарі арештували С. В. Сохацького – колишнього директора Польського інституту соціального виховання. Він очолював цей навчальний заклад з 14 грудня 1930 р., в січні 1931 р. їздив до Харкова у справах інституту, був його професором і керівником кафедри політекономії²³. В липні 1931 р. на Червоноармійській, 75, де розміщувалась дирекція інституту, Київська контора зв'язку влаштувала навіть два телефони –

один для директора, а «помдиректору в адмінгосподарчих справах» В. Мулько, радіофікували навчальний заклад гучномовцями²⁴. Дирекція інституту просила київський соробкооп зарахувати С. В. Сохацького та його сім'ю (дружину Олену Іванівну, сина Станіслава (14 р.), доньок Елеонору (10 р.) та Ізабеллу (8 р.) до списку продовольчого постачання за категорією «А», а також «про прикріплення його до закритого виробничого розподільника згідно з постановою Народного комісаріату постачання і центросоюзу»²⁵. Директор інституту належав до номенклатури освітньої і політичної, мав зв'язки з Комінтерном, виступав на всеукраїнських конференціях. Його причетність до «ПОВ» була сфабрикована, власне, як і сама організація. Серед звинувачень на адресу педагога зустрічається несподіване для подібних справ – підготовка збройного повстання в 1932 р., тобто в роки голоду. Він зізнався, що «ПОВ» одержувала постійні дотації в доларах «або ж в торгсиновських бонах, з яких деякі «повіці» отримували 50-100 крб. – золотом щомісячно». Допомога справді надходила по лінії «торгсінів», але для голодних людей, а не для організації повстання.

В серпні 1932 р. він ще працював на посаді директора Польського педінституту, запрошував викладачів з Інституту польської пролетарської культури²⁶. Напередодні арешту С. Сохацький очолював Самарський інститут зернових культур. Але його прізвище згадали на допитах деякі земляки, тому особливий відділ ОДПУ Приволзького військового округу визнав С. Сохацького причетним до «ПОВ» та етапував до Москви. А далі короткий і останній запис в його трагічній долі: «Сохацький Стефан Вацлович, 1891 р., уродженець м. Ніжин, громадянин СРСР, поляк, б. член ВКП(б) з 1905 р.; вища освіта, колишній директор Київського польського педінституту, до арешту директор Самарського інституту зернових культур, 9 березня 1934 р. приречений колегією ОДПУ за ст. 58-2, 58-6, 58-11 КК РСФРР до ВМП». Дивно, але 30 січня 1959 р. КДБ СРСР не скасував вироку Колегії ОДПУ від 9 березня 1934 р. В його біографії, яка збереглася в архівах Наркомосу, також зазначено польське походження, але є й інші віхи життя: знання іноземних мов (німецької та французької), голова Двинського виконкому (серпень 1917 р.) і Вітебської міськради (1918), комісар бригади, викладач на командирських курсах (1919-1921), завідувач відділу пропаганди Самарського губкому ВКП(б) в 1923 – 27 р., ректор Самарського сільськогосподарського інституту (1927 – 1930), директор Кубанського педагогічного інституту (1930) і Польського педінституту (1930-1932)²⁷.

В архівно-слідчій справі Г. І. Політура (один із засновників Інституту польської культури, розстріляний 1 жовтня 1937 р.), а також Ф. Б. Якубов-

ського згадані прізвища репресованих професорів та викладачів Польського педінституту: Іван Васильович Паламарчук – асистент кафедри літератури (1909, м. Черняхів, асистент кафедри літератури Польського педінституту, аспірант Київського держуніверситету, заарештовано 22.08.1937 р., засуджено до 10 років 4 жовтня 1937 р., реабілітований 2 січня 1957 р.); Володимир Тарасович Мулько (1903, на Житомирщині, т.в.о. директора з адміністративно-господарської частини, аспірант Польського інституту соцвиху (1930-32)²⁸; Юрій Дмитрович Бодняк – директор Польського педінституту в Києві (1933), арештований і репресований. Загалом, судячи з протоколів допитів і «очних ставок», до казематів НКВС потрапило більше 30 викладачів польських інститутів. Деяким співробітникам вдалося вижити і згодом взяти участь у реабілітації репресованих професорів і викладачів. Зокрема, С. Г. Майліс (завідувач кафедри географії Польського педінституту 1933-1935) і Б. Н. Мазурмович (викладач Польського педінституту, доцент КДУ) позитивно свідчили в 1956 р. про Ф. Б. Якубовського та Ю. Д. Бодняка. До справи «ПОВ» потрапила С. М. Корчинська, яка народилась у Відні 19 грудня 1905 р., працювала там «модисткою» на фабриках, а з вересня 1926 р. вже була студенткою Комуністичного університету ім. Артема. Після його закінчення працювала викладачем у радпартшколах м. Одеси. Володіючи німецькою мовою, підробляла «за сумісництвом» інспектором облвно по німецьких школах Київщини в 1932-1933 р., була аспіранткою Інституту мовознавства ВУАН, вченим секретарем Інституту мовознавства, деканом і викладачем німецької мови в Польському педінституті, відзначена премією за «ударництво» у березні 1935 р., а 27 вересня 1935 р. звільнена з інституту²⁹. Проходила у справі Якубовського та інших «членів ПОВ».

Фелікс Болеславович Якубовський народився 25 вересня 1902 р. у Києві «в інтелігентній родині», у 1919 р. закінчив місцеву гімназію³⁰. З 1920 р. почав працювати кореспондентом і редактором декількох київських газет. Восени 1921 р. Ф. Якубовський вступив на літературно-мовний факультет Київського інституту народної освіти, де здобув фах «викладач літератури». Багато працював, писав статті, був літературним критиком. На початку 30-х рр. займався, крім літературних справ, педагогічною роботою: працював доцентом Київського інституту соціального виховання (1930-1931 р.), лектором Вінницького інституту соцвиху (упродовж двох місяців 1932 р.), штатним доцентом Польського педагогічного інституту в Києві (з 1933 р.) та позаштатним – у Київському педагогічному інституті. Одночасно працював лектором та літературним консультантом Київського державного

комітету радіомовлення. Протягом декількох років відвідував курси «позавійськового навчання». За плідну і творчу діяльність мав грамоти, премії, а також почесні значки газети «Пролетарська правда» та обласного радіокомітету. 9 серпня 1937 р. його заарештували на підставі ордеру НКВС УРСР за № 96. До дня арешту він очолював кафедру російської та української літератури Польського педагогічного інституту в Києві. Органи НКВС визнали його активним членом «Польської організації військової», котрий займався шпіонажем на користь Польщі. В анкеті арештованого його названо українцем, хоча в автобіографії за 1934 р. він власноруч написав – національність: поляк³¹.

16 серпня 1937 р. він «зізнався», що належав до української контрреволюційної націоналістичної організації, до якої пристав ще у 1927 р., працюючи в редакції газети «Комуніст», але в травні 1933 р. був завербований до контрреволюційної організації «ПОВ». Творення чекістами таких «зізнавань» загальновідоме. Якубовського звинувачували за ст. 54-6: «За шпигунство, цебто за передачу, викрадення або збирання для передачі відомостей, що змістом своїм є спеціально охоронювана державна таємниця, чужоземним державам, контрреволюційним організаціям або приватним особам. Застосовується в тих випадках, коли шпигунство спричинилося або могло спричинитися до особливо тяжких наслідків для інтересів СРСР – вищі заходи соціальної оборони – розстріл». 22 вересня 1937 р. він був засуджений «за першою категорією», а 25 вересня його розстріляли³².

Подібна доля спіткала українського поета, педагога і вченого Михайла Опанасовича Драй-Хмару, який пристав до Польського педагогічного інституту в Києві в лютому 1931 р., маючи за плечима солідний педагогічний стаж і науковий доробок. Він народився 28 вересня 1889 р. в с. Малих Канівцях Чернобаївського повіту Київської губернії в селянській родині³³. Закінчив сільську, а згодом – міську повітову школу. Пізніше навчався в Колегії П. Галагана та Університеті св. Володимира. В 1917 р. в Кам'янці-Подільському читав українську літературу на учительських курсах. Восени 1918 р. його запросили на кафедру слов'янознавства Кам'янець-Подільського університету. В 1920 р. М. Драй-Хмара редагував «Записки Кам'янець-Подільського університету». В 1923 р. він очолив кафедру українознавства в Київському медичному інституті та керував семінаром польської та чеської мови і літератури, де практикували також аспіранти Інституту ім. Т. Шевченка.

24 лютого 1931 р. М. Драй-Хмара подав заяву до Польського інституту соціального виховання про призначення його на посаду завідувача кафедри історії польської мови, одночасно працюючи в Інституті мовознавства. При цьому наголосив,

що українською мовою викладатиме лише протягом першого року. «Надалі маю твердий намір перейти на польську мову», – зазначав він. Перший раз професора М. Драй-Хмару заарештували в березні 1933 р. З протоколу допиту можна довідатись про зацікавленість органів ДПУ в «зародженні контрреволюційної організації» серед викладачів Кам'янець-Подільського університету в 1918 р. Контрреволюційна діяльність професури полягала в тому, що вона приймала до вишу переважно «українських діячів» та обрала на посаду ректора І. Клепацького, забалотувавши комуніста І. Кулика.

11 травня 1933 р. М. Драй-Хмару, протримавши три місяці в ізоляторі, звільнили за відсутністю доказів, але зафіксували понад 10 викладачів Польського інституту – Сохацького, Тарасевича, Чарнецьку, Френкіна та інших. Згодом був другий арешт та заслання на Колиму. Помер 19 січня 1939 р.

Не менш складною виявилася доля Костянтина Феодосійовича Штепи – офіцера царської армії, «денікінця», радянського професора, агента НКВС, колаборанта. Він зумів пережити революції, тоталітарні режими, окупації, пристосовуючись до політичних умов того часу³⁴.

Народився К. Ф. Штепа 3 грудня 1896 р. в м. Лохвиці Полтавської губернії в сім'ї православно-го священника, німецького переселенця. Середню освіту здобув у Полтавській духовній семінарії. Згодом продовжив навчання на історико-філологічному факультеті Петроградського університету³⁵.

В роки Першої світової війни був прапорщиком 1-го гвардійського полку, двічі мав поранення, служив в Добровольчій армії протягом 1919 – 1920 рр., а також встиг потрапити і до Російської армії барона Врангеля³⁶.

Читав, або вільно володів багатьма іноземними мовами – англійською, італійською, грецькою, латиною, французькою, німецькою. У 1924 р. – працював викладачем НІНО, декан факультету соцвиху (1926-1927 рр.), науковий співробітник культурно-історичної комісії ВУАН (1927 р.)³⁷.

В 1927 р. захистив докторську дисертацію за спеціальністю – історія європейської культури. Мав великий науковий доробок, спеціаліст з демонології.

Упродовж першої половини 30-х рр., коли значна частина української науково-педагогічної інтелігенції опинилася на Соловках та в інших таборах ГУЛАГу, професор К. Ф. Штепа залишався працювати в академічних структурах: старшим науковим співробітником ВУАН, професором інституту соцвиху, педінституту та держуніверситету, лектором Комуністичної школи ім. Косіора (1933 р.). Під час «чисток» у вишах К. Ф. Штепа різко перетворився в радянського громовержця. Читав пропагандистські лекції на заводах і фабриках, складав угоди про соцзмагання, писав ідеоло-

гічно просякнуті брошури, підлаштовуючись у такий спосіб до зміни політичної ситуації³⁸.

17 січня 1935 р. К. Ф. Штепа заповнив анкету чи «особистий листок по обліку кадрів» Польського педагогічного інституту в Києві, маючи понад 30 наукових праць³⁹. Але навіть така «відданість» радянській владі не допомогла йому уникнути репресій. 18 березня 1938 р. його заарештували, звинувативши в націоналістичній роботі в НІНО, організації повстанських загонів на Київщині і Чернігівщині та здійсненні шпигунської діяльності. У вересні 1939 р. його звільнили, повернули звання професора та висунули на посаду завідувача кафедри стародавньої історії Київського державного університету.

Восени 1943 р., як і решта колабораціоністів, виїхав до Німеччини. Помер 19 листопада 1958 р. в Нью-Йорку⁴⁰.

Таким чином, репресії викладачів Польського педінституту в Києві, де працювали не лише етнічні поляки, але й українці, росіяни, євреї, свідчили про ідеологічну зумовленість терору та національну спрямованість задля утвердження комуністичного тоталітаризму.

У зв'язку з винищенням досвідченої професури, починаючи з 1933-1934-х рр. рівень підготовки викладачів став різко падати – викладати практично не було кому. За досить короткий проміжок часу потрібно було набрати до інституту викладачів, а фахівців, до того ж, які б могли викладати польською мовою, було не так просто знайти. Викладачі інституту в своїй більшості не мали належної освіти та педагогічного стажу, викладаючи українською чи російською мовами.

тексті історії українського національного відродження. – Хмельницький, 1995. – С. 161 – 163.

⁹ Єременко Т. І. Польська національна меншина в Україні в 20 – 30-ті рр. XX століття / Т. І. Єременко // Історичні зошити. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1994. – 74 с.

¹⁰ Іваненко І. П. Національно-культурне будівництво на Україні у 20 – 30-ті роки: історія, досвід, проблеми / І. П. Іваненко, Б. П. Чирко // Рад. школа. – 1990. – № 2. – С. 52-57.

¹¹ Культурне будівництво в Українській РСР 1917-1927 : зб. документів і матеріалів. – К., 1979. – 663 с.; Національні відносини в Україні у XX ст. : зб. документів і матеріалів. – К., 1994. – 560 с.; Політичні репресії на Поділлі (20–30-ті рр. XX ст.) / наук. ред. І. Г. Паламар. – Вінниця, 1999. – 247 с.

¹² Бистрицька О. Б. Розвиток системи освіти національних меншин в Україні у 1917 – 1939 рр.: дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – Історія України / О. Б. Бистрицька. – Х., 1998. – 210 с.

¹³ Ващенко І. М. Історіографія історії польської національної меншини УРСР 1920-1930-х років: дис. ... канд. істор. наук: 07.00.02 / Ващенко Іван Михайлович. – К., 2006. – 240 с.

¹⁴ Войналович О. О. Становлення і розвиток загальноосвітньої школи для національних меншин в Україні (1917 – 1938 рр.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Войналович Олександр Олександрівна. – К., 1993. – 212 с.

¹⁵ Жуковський О. І. Національні меншини Правобережної України у 20-ті роки XX століття: суспільно-політичний та культурний розвиток: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Жуковський Олександр Іванович. – Чернівці, 2006. – 254 с.

¹⁶ Марчук М. В. Освіта в Україні в роки національного відродження (1917 – поч. 1930-х рр.): дис. ... канд. істор. наук: спец. 07.00.01 – Історія України / Марчук М. В. – Івано-Франківськ, 2003. – 212 с.

¹⁷ Місінкевич Л. Л. Національні меншини Поділля в 20 – 30-х рр. XX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – Історія України / Л. Л. Місінкевич. – К., 2000. – 19 с.

¹⁸ Очеретко С. І. Німецька національна освіта в Україні (20 – 30-ті роки XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – Історія України / С. І. Очеретко. – Х., 2003. – 20 с.

¹⁹ Войналович Л. П. Організаційні засади професійно-педагогічної освіти для національних меншин в Україні в 20 – 30-х роках XX століття / Л. П. Войналович // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/7532/97/>.

²⁰ Рега О. О. Розвиток освіти національних меншин України 20 – 30 рр. XX ст. / О. О. Рега // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.mukachevo.net/ua/News/view/87909-Розвиток-освіти-національних-меншин-України-20-30-рр.>

²¹ Фесенко В. В. Шкільна освіта польської національної меншини в УРСР у 20-х – на початку 30-х рр. XX ст. / В. В. Фесенко // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.

²² Рубльов О. Репресії проти поляків в Україні у 1930-ті роки / О. Рубльов, В. Репринцев // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 1995. – № 1/2. – С. 126.

¹ Єременко Т. І. Польська національна меншина в Україні в 20 – 30-ті рр. XX століття / Т. І. Єременко // Історичні зошити. – К., 1994. – 74 с.

² Калакура О. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті. Монографія / О. Калакура – К., 2007. – 508 с.

³ Нікольський В. М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження / В. М. Нікольський – Донецьк, 2003. – 624 с.

⁴ Рафальський О. Національні меншини України у XX столітті. Історіографічний нарис / О. Рафальський. – К., 2000. – 447 с.

⁵ Чирко Б. В. Національні меншини в Україні (20 – 30 роки XX століття). / Б. Чирко К., 1995. – 215 с.

⁶ Якубова Л. Д. Соціально-економічне становище етнічних меншин в УСРР (20-ті – початок 30-х років XX ст.) / Л. Д. Якубова. – К., 2004. – 455 с.

⁷ Балуба І. А. Проблеми культурно-освітнього розвитку польської національної меншини в Україні в 20–30-ті рр. XX ст. / І. А. Балуба // Посвіт. – 1999. – № 2 (23). – С. 10-12.

⁸ Геровська О. М. Польські школи Хмельниччини в 20-х роках / О. М. Геровська // Поділля і Волинь в кон-

- ²³ Державний архів м. Києва (Далі: Держархів м. Києва). – Ф. Р-920. – Оп. 12. – Спр. 60. – арк. 8.
- ²⁴ Там само. – Арк. 9.
- ²⁵ Держархів м. Києва). – Ф. Р-920. – Оп. 12. – Спр. 60. – Арк. 10.
- ²⁶ Там само. – Арк. 25.
- ²⁷ Центральний державний архів вищих органів України. – Ф. 166. – Оп. 12. – Спр. 7302. – Арк. 1-2.
- ²⁸ Держархів м. Києва. – Ф. Р-920. – Оп. 12. – Спр. 37. – Арк. 9.
- ²⁹ Там само. – Арк. 7.
- ³⁰ Там само. – Спр. 82. – Арк. 4.
- ³¹ Там само. – Арк. 2 зв.
- ³² Центральний державний архів громадських організацій України. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 44691. – Арк. 31.
- ³³ Держархів м. Києва. – Ф. Р-920. – Оп. 12. – Спр. 14. – Арк. 3.
- ³⁴ Верба В. І. Кость Штеппа / В. І. Верба // Укр. іст. журн. – 1999. – № 4. – С. 99.
- ³⁵ Держархів м. Києва. – Ф. Р-920. – Оп. 12. – Спр. 78. – Арк. 3.
- ³⁶ Верба В. І. Кость Штеппа / В. І. Верба // Укр. іст. журн. – 1999. – № 3. – С. 97.
- ³⁷ Держархів м. Києва. – Ф. Р-920. – Оп. 12. – Спр. 78. – Арк. 2.
- ³⁸ Верба В. І. Кость Штеппа / В. І. Верба // Укр. іст. журн. – 1999. – № 3. – С. 98.
- ³⁹ Держархів м. Києва. – Ф. Р-920. – Оп. 12. – Спр. 78. – арк. 1.
- ⁴⁰ Марочко В. І. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929 – 1941) / В. І. Марочко, Г. Хіллг. – К. : Наук. світ, 2003. – 238.

Н.Петрова

Повседневная жизнь украинцев в 1932-1933 гг.: к вопросу о деформации традиционной культуры (по материалам воспоминаний очевидцев Голодомора на Одещине)

На основе устных воспоминаний очевидцев Голодомора исследован механизм проведения политики Голодомора, следствием которого стал процесс разрушения традиционной культуры украинцев, культурно-бытовых и социальных деформаций на региональном и локальном уровнях. Прослежены изменения в видах хозяйственной деятельности, обрядности, последствия влияния на традиционную систему питания и моральное состояние украинского общества.

Ключевые слова: Голодомор, деформация, традиционная культура, питание, крестьянство.

N.Petrova

The Daily Life of Ukrainians in 1932-1933: the Question of the Deformation of the Traditional Culture (According to Holodomor Eyewitnesses at the Odessa Region)

In this article, based on oral testimonies of survivors of the Holodomor, the author investigated the mechanism of famine policy, the result of which was the process of destruction of Ukrainian traditional culture, cultural and social strains on the regional and local levels. It traces the changes in the types of economic activities, rituals, the effects of the traditional food system and the morale of the Ukrainian society.

Keywords: Holodomor, deformation, traditional culture, food, farmers, Odessa Region.

УДК:39(477)«1932-1933»(Од)

**© Наталія Петрова
(Одеса)**

ПОВСЯКДЕННЯ УКРАЇНЦІВ У 1932-1933 рр.: ДО ПИТАННЯ ПРО ДЕФОРМАЦІЮ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СПОГАДІВ СВІДКІВ ГОЛОДОМОРУ НА ОДЕЩИНІ)

На основі усних свідчень очевидців Голодомору досліджено механізм здійснення політики Голодомору, наслідком якого став процес руйнації усталеного способу життя, повсякденної традиційної культури українців, культурно-побутових і соціальних деформацій на регіональному і локальному рівнях. Простежено зміни у видах господарської діяльності, обрядовості, наслідки впливу на традиційну систему харчування та моральний стан українського суспільства.

Ключові слова: Голодомор, деформація, традиційна культура, харчування, селянство.

Останнім часом в українському суспільстві активізувалися питання дослідження руйнівних наслідків колективізації, експропріації, Голодомору та інших «винаходів» тоталітарної системи, що призвели до трансформації, деформації, а в більшості випадків і до зникнення більшості унікальних явищ української традиційної культури, зокрема в повсякденному житті, обрядовості, ментальності. Тривале замовчування наслідків впливу тоталітарного режиму на етнічність українців унеможливило вивчення особливостей української традиційної культури періоду 20 – 30-х років ХХ ст. Цілими поколіннями науковців ігнорувалася штучно створена найбільша трагедія українського народу – Голодомор 1932-1933 років та його наслідки в галузі руйнації свідомості українського селянства, традиційної культури. У зв'язку з цим актуальними є питання дослідження та наукового осмислення чинників деформації української традиційної культури, одним з яких є Голодомор 1932-1933 років. Дослідження цих процесів стало пред-